

A NAGYSZEBENI BRUKENTHAL PALOTA BELSŐ DÍSZÍTÉSE

A nagyszebeni Fő tér legtekintélyesebb épületét Samuel Brukenthal (1723–1803), Erdély kormányzója (1777–1787) építette a maga számára, illetve tekintélyes gyűjteményei elhelyezésére¹.

A palota (37. kép) építéstörténetét Georg Adolf Schuller tárta föl². Eszerint Brukenthal apósától, Georg Klockner szenátortól örökölt egy házat a szebeni *Grosse Ring-en*. Az ezzel szomszédos házat és telket 1775-ben vásárolta meg. A két telket, melyek a mai palota zárt tömbjével voltak azonos mélységűek, egyesítette. A rajtuk álló házak bontását 1778 májusában kezdték meg. Az új palota térre néző szárnyának kétemeletes tömbje 1779 augusztusára került tető alá. Ekkor kezdődtek el a belső munkálatok, amelyek 1783-ig tartottak. Az első szobák 1782-re váltak lakhatóvá. Az első palota kétemeletes utcai szárnyához udvari szárnyak tartoztak, pontosan nem ismert elrendezésben.

1784-ben Samuel Brukenthal megvásárolta a palotája mögött fekvő telkeket, s ezzel telke két utcára nyílóvá növekedett. Az új telekrész lehetővé tette, hogy az istállókat, kocsiszíneket és egyes – a háztartást szolgáló gazdasági – funkciókat külön udvarba helyezték, valamint, hogy az alárendeltebb célú forgalmat a hátsó utcára irányítsák. Így a korábbi telek teljes területére palota épülhetett.

Az építkezés hamarosan elkezdődött; a szárnyépületek kiépítését követően 1785 november-decemberére elkészült az udvart lezáró kereszt szárny is³. A munkálatok a főépületen és a gazdasági udvar új épületein 1788 januárjáig tartottak.

A széles és magas épület hossznegyszög alaprajzú telken épült, keretes beépítéssel. A négy szárny téglalap alaprajzú udvart fog körül. A főhomlokzati, illetve a két oldalszárny alapincézett és mind a négy szárny kétemeletes. A bejárat a főhomlokzat közepén nyílik, mögötte kapualj vezet az udvarba, vele szemben, a palotát lezáró kereszt szárny alatt egy második kapualj nyílik. A főhomlokzati szárny kétmenetes, a továbbiak egymenetes elrendezésűek.

Az épület főhomlokzata tartózkodóan formált, a barokk építészetben megszokott homlokzattagoló módokat visszafogottan alkalmazza, a részletformák egyszerűek, csupán elhelyezésük rendje emeli őket ünnepélyessé. Az udvari homlokzatok is tagoltak, a belépő a hátsó szárny atlaszokkal díszes portálja felé halad, ami – mint bizonyítani fogjuk – a könyvtár bejárataként szolgált (37. kép). Az épület egészére igaz, amit Carl von Brukenthal írt az udvar összehátásáról a Bécsben időző kormányzónak: „*Sobald man in den Hof tritt, so erfüllt der überall hervorleuchtende Pracht und Bequemlichkeit vereinte gute Geschmack des Herz des Sehers mit tiefer Ehrfurcht gegen der erhabenen Stifter.*”⁴.

A Brukenthal palota építészetét nem ismerjük. Nagyszebeni kutatók, Julius Bielz és Schuller, a nagyszebeni Johann Eberhardt Blaumann személyében vélték a tervezőt megtalálni. Föltevésük nem igazolható, de alkalmas arra, hogy a palotát összevegyük Blaumann nagyhatású kolozsvári művével, a Bánffy palotával.

Bánffy György, Erdély leggazdagabb főura, a kormányzói székben Brukenthal utódja, olyan palotát építtetett 1774–1785 között Kolozsváron,⁵ amelynek homlokzata horizontális túlsúlyú, lehangsúlyosabb eleme pedig a hajlékony alaprajzon erősen kiemelkedő, oszlopokkal díszes pavilonszerű erkély. A palota tágas udvarát a reneszánsz várak-kastélyok jellegzetes dísze, oszlopos loggia veszi körül, külsejében-belsejében az oszloprendek az architektúra meghatározó elemei, a részletformák pedig a későrokokó derűs nyelvéen szólnak.

A kolozsvári palota a városba lopott kastély, s tükrében látszik igazán, hogy a nagyszabéni palota valójában modern középület.

Alaprajz és funkciók

A Brukenthal palota emeleteinek elrendezését 1785 telére datálható alaprajzról ismerjük⁶ (38. kép). Az elrendezés jellegzetessége, hogy a terjedelmes épületnek sem külső, sem belső folyosói nincsenek, az egyes helyiségcsoportok megközelítését öt lépcsőház szolgálja.

Az alaprajz magyarázata az első és a második emelet kályháinak elhelyezéséről szól. Információinak szétbontásával előttünk áll az első és második emelet fűthető helyiségeinek képe (39–40. kép), ennek segítségével pedig elkülöníthetjük a lakásnak szánt és a gyűjtemények elhelyezésére épített szobákat-termeket⁷.

A kormányzó és felesége lakása az első emelet főhomlokzati szárnyában volt⁸. Lakásaik mögött, az udvari szárnyakban fűthető szobák voltak; a második emeleten szinte csak ezekben az udvari szárnyakban voltak ilyen helyiségek. Az oldal-szárnyak lépcsői tehát jobbra-balra, szintenként három-három fűthető helyiség elérését szolgálták. Összesen nyolc mellék-, illetve vendéglakosztály különíthető el ily módon.⁹

Samuel Brukenthal terjedelmes és összetett gyűjteményeinek keletkezéséről és első elhelyezéséről külön-külön szólnak adatok.¹⁰ Festményeit Brukenthal első ízben bécsi éveiben formálta gyűjteménnyé. Egy bécsi városleírás 1774-ben említi először a „*vorzügliche Privatkabinet*”-et. A gyűjteményt valószínűleg 1777-ben költöztették Szebenbe, és a palota elkészülte után, a nyolcvanas évek közepén helyezték el annak második emeletén. Az 1790-ben kiadott szebeni kalendárium szerint a képtár a második emelet 13 szobáját foglalta el, négy szobában az olasz iskola, hat szobában a németalföldi mesterek, három szobában pedig a német iskola művei voltak láthatók.

Brukenthal másik jelentős gyűjteménye a könyvtár volt, amely a történelem, az irodalom, a földleírás és a tudományok minden ágára kiterjedt, s amelyet gyűjtője a szász föld, illetve a szász nemzet történetének dokumentálására, a hazai tudományok támaszául és fejlesztésére szánt. A könyvtár 1777-ben már oly terjedelmes volt, hogy Brukenthal könyvtárost alkalmazott kezelésére és gyarapítására. Elhelyezkedéséről a palotában az 1790-es kalendárium így tudósít: „*in dem Mittelgebäude*” egy termet („*Saal*”), két szobát és két kabinetet töltött meg az akkor több mint 13 000 kötetre rúgó könyvanyag. E leírásban könnyen fölismerhető a hátsó kereszt szárny díszes nagyterme, amelyet az udvar s a gazdasági udvar

felől egyaránt ablakok világítottak be. E termet – a kályhaelhelyezési terv szerint – két fehér kályhával melegítették. Ezek biztosan nem csupán díszként szolgáltak, hiszen a korábbi szebeni könyvtárszoba jó fűtéséről Brukenthal 1774-ben külön intézkedett.

A két nagyterjedelmű gyűjtemény mellett a könyvtárhoz kapcsolódott Brukenthal értékes kéziratgyűjteménye, aminek külön részlegét alkotta a tulajdonos kormányzói tevékenységét dokumentáló levéltár. Kisebb méretű volt Brukenthal római leletgyűjteménye. Külön szobája volt az éremgyűjteménynek, melynek kezdetei az '50-es évekre nyúlnak vissza. Brukenthal halálakor már több mint 17 000 darabot számlált.

Az ásványgyűjtemény kezdetei a '70-es évekre tehetőek. Egykorú, 1780-ból származó följegyzés tudósít arról, hogy Brukenthal *nyilvános könyvtárat* és *Naturalienkabinet*-et kívánt fölállítani. Ez az első írott jele a palota effajta funkciójának. Az ásványgyűjteményt – mely főként a szász haza és Erdély természeti kincseit kívánta szem elé tárni – 1796-ban katalogizálták (1817-ben már 2018 ásványt tartalmazott).

Az elegendő adatokból kibontakozik a palota belső elrendezésének legkésőbb a '80-as évek elején megfogalmazott koncepciója: a borgazdaságra használatos pincék és a háztartást kiszolgáló földszint fölött a főhomlokzati szárny első emeletét a ház ura és felesége számára alakították ki. Fölötte a második emelet – a főhomlokzatra tekintő helyiségekkel – szolgálta a képtárat; az udvari szárnyak a szolgáló személyzet és a vendégek számára készültek. A hátsó kereszt szárny első és második emelete a könyvtár és a többi gyűjtemény számára épült. Jelentőségét az udvarban a hátsó szárny atlaszokkal díszes kapuzata hangsúlyozta.

Palota és múzeum volt tehát ez egyben, beosztása a különválasztott funkciók különféle forgalmát tükrözve. Michael Hochmeister kiváló 1790-es városleírása épp e kettősséget emeli ki: a képgyűjteményről hangsúlyozza annak nem közösségi (*öffentlich*), hanem privát voltát, a palotát magát azonban a középületek fejezetébe sorolja.

Díszítés és ikonográfia

A legszebben kialakított termek-szobák a palota első emeletén voltak. A főhomlokzati helyiségek szimmetrikus elrendezésűek, a háromablakos középső terem két oldalán egy-egy kétablakos szoba, azok kétoldalán pedig egy-egy egyablakos kabinet található. Az udvar felé eső helyiségek már nem ilyen szimmetrikusak. A baloldali kabinetből – az irányok a főtér felől nézve értendők – egy kis szobácska (Herkules-szoba) nyílik légudvarra néző ablakkal; a baloldali szobából egy tágas folyosó az udvari szárny szobái felé. A jobboldali szobából és kabinetből egyaránt nyílik ajtó a tágas, udvarra néző szobába (hálószoba), ahonnan egy kisebb helyiség közelíthető meg.¹¹

A homlokzati szobasort és a két mögöttük fekvő helyiséget a mennyezetek stukkódíszei, a falakat borító tapéták, a gazdagon faragott és részben aranyozott asztalosszerkezetek, a fölöttük díszelgő aranyozott fadomborművek és a fehérmáz kályhák teszik széppé.

A középső terem falait keleti virágdíszes tapéta borítja (41. kép), a kéttablakos szobákét pedig – melyek egykor fogadószobaként szolgáltak – vörös, virágdíszes damaszt tapéta¹² (43. kép). A sarokkabineteket – amelyek egykor Brukenthal és felesége belső lakószobái voltak – vászonra húzott papírtapéta díszíti, keleti fa-, ág-, virág- és madármotívumokkal. Ezek közül a jobboldali kabinet egyik sarkát mutatjuk be (44. kép). Valamennyi tapétás szobában festették a kályhák mögötti szakaszok falát.

Az ajtók, illetve ablakok fölött fából faragott díszeket helyeztek el. Az egyszerűbbek a helyiségek funkciójával álltak kapcsolatban: a középső szalonban például ovális keretben zeneszerszámok (hegedűk, fuvolák, kürtök) vannak, bizonyára nem függetlenül attól, hogy a Brukenthal palotában a '80-as években heti két alkalommal rendeztek „*Collegium Musicum*”-ot¹³.

Az udvarra néző egyablakos tágas hálószobában az ajtók és az ablak fölé a négy évszak emblémáit faragták ki: virágok és ásó a tavaszt; búzakévék és sarló a nyarat; bőségszaru és a belőle ömlő gyümölcsök, szőlőfürtök az őszt; fáklyás urna (további azonosítatlan attribútumokkal) a telet szimbolizálja.

A kéttablakos fogadószobák ajtai és ablakai fölött a figurális domborművek mitológiai témákat ábrázolnak. A baloldali szoba négy domborművének témája Bacchus és Pan alakja köré csoportosul. A témák jelenetei: a részeg Bacchust szilenszok támogatják és bacchánsnők kísérik (45. kép); a gyermek Bacchus és amorettek menete (46. kép); egy jelenet pedig valószínűleg Pan és Apollo vetélkedését ábrázolja¹⁴.

A jobboldali szoba négy domborműve Narcissust; Endymion és Luna szerelmét; Clytie napraforgóvá változását; valamint Arion megmenekülését (47. kép) ábrázolja. A témák forrása Ovidius¹⁵, akinek műveit a Brukenthal könyvtár 44 különböző 16–18. századi kiadásban bírta.

Az Arion-dombormű előképeként egy olyan Bernard Picard (1673–1733) metszetet használtak (48. kép), ami Picard *Musen-Tempel* című művének, 1733-as amszterdami kiadásában a mai napig megtalálható a Brukenthal könyvtárban. Mind a négy dombormű metszettelőképe megtalálható ebben a könyvben¹⁶.

A sarokszobákban az ajtók fölött vannak hasonló domborművek. Két dombormű kínai női alakot ábrázol: az egyik edényben lévő növényt gondoz, a másik egy talpazaton álló urna mellett ül; míg másik két dombormű közül az egyik szabad tájban, hencseren ülő kínai férfialakot (49. kép), a másik pedig oboán játszó kínai férfit mutat (51. kép). Ezekhez hasonló a jobboldali sarokszoba cserépkandallóját díszítő urna domborműve is (50. kép).

Egy Pálffy gróf bécsi, Bécs környéki és magyarországi kastélyleírásaiból tudjuk, hogy a '60-as és '70-es éveket a *chinoiserie* divatja uralta¹⁷. A szebeni enteriőrök tapétái és domborművei e divat végső állomásának tanúi. A keleti téma nem kiemelt, az idill egyik változataként simul az antik mitológiai témák mellé. A keleti mindenestre a személyeset, a finomságot és választékosságot képviseli. Keleti mintájú anyagok és keleti témájú domborművek a legbelsőbb és legszemélyesebb kabinetelek díszei; a mitológiai témák a fogadószobákban tanúsítják a megrendelő műveltségét, ugyanott, ahol a falakat ünnepélyességet kifejező vörös damaszttapéták borítják.

A főlakosztályhoz kapcsolódva a baloldali szélső kabinetből nyíló kicsiny szoba falképei Herkules életének tizenkét jelenetét ábrázolják¹⁸ (52–54. kép). Ezeket a falképeket barna tónusú *grisaille*-ban festették, és egyes jelenetek ugyancsak Bernard Picard metszetelőzményeire utalnak. Az Antaeus-jelenet (55. kép), illetve a lernai hydrával való küzdelem jelenetének (56–57. kép) forrása ugyanaz a könyv, amiből az Arion dombormű előképét választották¹⁹. A Cerberussal való harc jelenete (58. kép) viszont egy másik Picard-könyv metszetét követi, amely a porosz kincstár egyik antik kámeáját reprodukálja (59. kép)²⁰.

Picard műveinek elterjedtségét mutatja, hogy Ráday Pál, a tudós költő, könyvgyűjtő és a péceli kastély építtetője, a Szebenben használt *Musen-Tempel* francia nyelvű változatát adta festői kezébe, a *Metamorphoses* másik, ugyancsak Picard által kiadott kötetével együtt²¹. Az Ariont ábrázoló metszet is azonos: e lap alapján Szebenben dombormű, Pécelen a kisebbik könyvtárszoba falképe készült. A péceli könyvtárszoba mennyezetén Arion a költészet hatalmát jeleníti meg, akár csak az oldalfalakon Orpheus története. A Picard-kötet más metszetei a péceli nagyterem falképeinek díszítéséhez szolgáltak előképül: a tizenhat *Metamorphoses*-jelenetből megkomponált ikonográfia Pécelen a nagyravágyástól és a hamis vágytól óv, s a mérték megtalálását dicsőíti. Pécelen szintén volt Hercules-szoba is: az egyik oldalszárnyban egy vendégszobát díszítettek így. Brukenthal viszont a maga lakosztályának belső, intim szférájában festette meg Hercules cselekedeteit.

Bernard Picard könyvének Hercules-kompozíciói egy korábbi metszetes könyvet követnek. Michel de Marolles, *Collection originale des tableaux des plus interessants des Métamorphoses d'Ovide* című kiadványa Párizsban jelent meg, 1655-ben²², és az ebben található metszetek az inventort, Abraham Diepenbeck (1596–1675) flamand festőt²³ is föltüntették.

A szebeni Hercules-szobát 1785 után festették ki, azt követően, hogy a szobácska oldalfalára ajtót vágtak²⁴; tehát a '80-as évek második, vagy a '90-es évek első felére datálható. A falképek keretdíszei XVI. Lajos korát idézik; a rajzok színvonala nem túl magas, festőjüket ezért indokolt Brukenthal közvetlen környezetében keresni²⁵.

Cserépkályhák

A főlakosztály különös díszét képezik a fehér mázú cserépkályhák. A palota 1785-táján készült kályhaelhelyezési terve (38–40. kép) különbséget tett előkelőbb, illetve egyszerűbb helyiségek között. Az előkelőbb helyiségekben a kályhák máza fehér volt és kívülről, fűtőfolyosóról fűtötték őket²⁶. Ilyenek a főhomlokzati helyiségek és a hátsó nagyterem kályhái.

Az elhelyezési terven a kályhák túlnyomó többsége kerek. Szögletesként jelzi a terv azt a cserépkandallót, amely ma is áll a főhomlokzat jobboldali sarokkabinetjében (44. kép), és egy másodikat a baloldali szárny egyik szobájában. A Brukenthal levéltárban fennmaradt 14 kályha tervrajza között viszont csak az szögletes, amelyet Bellona ülő figurájával díszítettek²⁷ (60. kép). A tervek egy része biztosan

elkészült; három terven is megtalálni Brukenthal hátíratát, ezek a kályha kijelölt helyét nevezik meg: a szalont („*Steht in Saal*”); a fogadószobát („*Steht in Visitenzimmer*”) (62. kép); és a gardróbót („*Steht in Anziehzimmer*”) (69. kép)²⁸. A rajzok meglehetősen egységes stílusúak (63–69. kép), akár mindegyikük a palota számára készülhetett²⁹.

Egy datálatlan költségvetés – amely Szebenbe nyolc fehér cserépkályha, köztük egy kandalló; Szombathalvára tíz fehér cserépkályha, köztük két „*Camin Öfen*” méretét és árát határozza meg – a palota építkezésének első szakaszához készült³⁰. A kályhák szállítását Hezel asztalosmester fölügyelte, aki a szállítás alatt keletkezett károk részletes leírását adta, s egyben összevetette az egyes kályhákat a tervrajzokkal³¹.

A Brukenthal palota kályhái minden bizonnyal Bécsben készültek, akárcsak azok, melyeket a bécsi Maria Anna Blaicher szállított Brukenthal számára 1769-ben³². Úgy véljük, hogy a palotában ma megtalálható rokokó kályhák a Bleicher-műhelyből származnak. A Bleicher-műhely (Johann Bleicher, 1768.) készítette a klosterneuburgi *Kaisertrakt* kályháit Donato Felice d’Allio tervei szerint 1740 előtt³³. Ez a műhely dolgozott az Esterházy hercegek bécsi palotája számára 1746-ban³⁴, valamint készítette el a soproni városháza nagytermének kályháját, 1762-ben³⁵. A Bleicher-műhely szállított fehér, illetve zöld kályhákat az eszterházi kastélyba 1762-ben és 1765-ben. Utóbbiak között aranyozottak is voltak, tehát a kastély kiemelt enteriőrjeibe kerültek³⁶. A nagyszzebeni palotánál öregebbnek látszó szebeni kályhák (43., 70., 71. kép) közeli rokonai Fertődön találhatóak (72. kép).

Mesterek

Kik voltak a nagyszzebeni enteriőr mesterei? Az asztalosmunkákat jórészt Ludwig Christian Hezel és Johann Bauernfeind készítette. Bauernfeind munkáiról Julius Bielz írt tanulmányt³⁷. A Bielz által összegyűjtött Bauernfeind-műveket ezúttal a nagyterem stukkódíszzeinek Bauernfeind írásával ellátott tervével (73–74. kép) egészítjük ki³⁸.

A tapétázó munkát a Bécsből Nagyszebenbe települt Johann Taufert kárpitosmester³⁹ végezte, a bútorkárpitokat pedig a kismartoni Nikolaus Jaffer⁴⁰ készítette.

Régóta ismert, hogy a szebeni palota munkálataiban közreműködött Simon Hoffmayer⁴¹, a század utolsó harmadának fontos szobrásza. Egy 1779-es szerződéssel és számlával igazolható⁴², hogy ő készítette a palota főkapujának keretét (75. kép). Más munkákat azonban – például a hátsó keresztszárny portálján az atlaszok kifaragását – Schuller csak közvetett adatok alapján attribuíálhatott Hoffmayernek: a számlák ugyanis név nélkül említenek egy szobrászt⁴³.

A magunk részéről az atlaszokat az őket hordozó portállal együtt tekintjük Hoffmayer művének. Egészen biztos, hogy Hoffmayer működése a Brukenthal palotában nem fejeződött be 1780-ban⁴⁴. A kályhák 1785–1786 telén készült elhelyezési tervén ugyanis – amit a kísérszöveg szerint is a kályhák tervezésével kapcsolatban álló ember készített – ugyancsak Hoffmayer kézírása látható, amit Julius Bielz azonosított. Ugyanez a kézírás látható a Brukenthal mappa egyik szép

rajza alatt – ez a Belvederei Apollo másolatának elhelyezési terve (78. kép). A kísérőszöveget nyilvánvalóan szobrász készítette, mert a szoborhoz szükséges kő szállítására, a szobrász és kőfaragómunkára, valamint a szoborfülke stukkódíszének elvégzésére ajánlkozik⁴⁵. A rajz stíluskritikai érvekkel is egyeztethető a két figurális kályhatervvel (60. és 61. kép). A meglévő eszerépkandallón pedig, amely a kályhaelhelyezési terven is szerepel, s amelynek eredetiségét a mögötte festett falkép is igazolja (44. kép), olyan domborművet látunk (50. kép), ami közvetlenül összevethető a szobák faragott fadomborműveivel. A Brukenthal palota domborműveit Nicolae Sabău stíluskritika alapján tartja Hoffmayer stílusához közelállónak⁴⁶. Végül, de nem utolsósorban, a Brukenthal-mappában látható, XVI. Lajos stílusú csillár rajza alatt a „Simon Hoffmeyer” szignó (76–77. kép) olvasható.

*

A főnti adatok és stíluskritikai érvek láncát bizonyítja, hogy Hoffmayer nemcsak a Brukenthal palota domborműveit készítette el, de ellátta a palota kialakításának legváltozatosabb szobrászi és plasztikai feladatait is. Hoffmayerben az adatok nyomán immár nem csupán a Brukenthal palota plasztikai munkáinak mesterét látjuk, hanem az enteriőr egyik tervezőjét is. Ennek a Magyarországon és Erdélyben oly homályos műfajnak a történetében a nagyszabású adatok egyfajta mécses gyűjtanak. Reméljük tanulmányunk hozzájárul ahhoz, hogy az eddig főként egyházi munkáiról ismert Hoffmayer⁴⁷ világi műveinek föltárása is meginduljon.

JEGYZETEK

1 A tanulmány korábbi változata megjelent: Avram, Alexandru: „Contribuții la studiul decoratiiei interioare a palatului Brukenthal din Sibiu”, in: *Ars Transsilvaniae* 5 (1995), 147–166. Vö.: Avram, Alexandru: *Palatul Brukenthal*. Sibiu 1996.

2 Schuller, Georg Adolf: *Samuel von Brukenthal*, I–II. (Buchreihe des Südostdeutschen Historischen Kommission, 18. k.). München 1964, 255. skk.

3 Az építkezés állásáról 1785. október 26. és december 24. között nyolc levelet ismerünk. Ezek közül: *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*. 31 (1904), II., 897. és 921.

4 Schuller, i. m., II., 259. és 100. j.

5 B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest 1970. 203. skk.

6 Arhivele Statului Sibiu, Colecția Brukenthal (a továbbiakban: ASS), B 1–5 nr. 102. f.1.: papír, tus, 460368 mm (a papír vízjegye: HERMANNSTADT és a város címere). Fölríra:

„Anmerkung über die Öffnen in ersten Stokh/ die öffnen so mit L[ittera]: a: b: c: d: e: f: g: h. gezeychnet sint sein alle förtig/ wie auch so mit o: gezeychnet, letzter aber

komen in forderen Sal/ und die fordere so mit d: gezeychnet, komen in den hinter Sal/ die öffnen so mit Lra J: k: S: r: u: gezeychnet sint, sein auch förtig/ die glasur ist daran grün wie auch an jenen so mit H gezeychnet ist/ die übrige sein weyss/ die öffnen so mit Lra m: P: Q: R: gezeychnet sein noch zu machen/ welche aber mit L: gezeychnet, ist nur ein Hert vor den Zucker backer./ [sorkihagyás után:] anmerckung über den 2ten Stokkh/ der ofen bey Lra J: ist fertig, der bey K: ist noch zu machen, wie auch/ der bey n:/ die öffnen bey S: und T: seyn auch förtig/ bey P: Q: R: wie auch bey Nro 1: 2: 3: 4: 5: seyn noch alle zu machen/ die bunctirten öffnen wie auch der bey Lra n: befinten sich nur in 2ten Stokh, daher sol man mir/ sagen wo ich die öffnungen oder tierlein angeteilet [vagy angeleitet?] hab/ [sorkihagyás után:] n: b: die bunctierte Ofen Nro 1: und 2: sein ohne thier! 3: 4: 5: haben thier!”

7 A palota második emeletének főhomlokzati szárnyában ma két rokokó kályha áll az első emeleti szalonoknak megfelelő helyiségekben. Úgy véljük, ezek ma nem az eredeti helyükön állnak.

8 Az első építkezés idején a kormány-

zó és felesége a Brukenthal kerti házban lakott (ma: Constantin Noica u. 48.). Sophie von Brukenthal 1782. május 17-én halt meg, a palota építkezésének befejezését megelőzően. Felesége temetési szertartásainak idejére Brukenthal előbb a palota udvari szárnyába költözött, és csak 1785-ből van egyetlen olyan adatunk, mely szerint az első emeleti lakosztályokat valóban lakta is.

9 A fenti megállapítás az alaprajz sémáját jellemzi, s nem az egyes szobák valóságos funkcióját határozza meg. A jobboldali mellékszárny első emeletének egy helyiségébe például a földszintről kiszorult funkció: a cukrászműhely került, a főhomlokzati szárnyhoz kapcsolódó szobák egyike-másika pedig a főlakosztályokhoz kapcsolódhatott. Nem tudjuk elkülöníteni a vendégszobákat a házitisztek szobáitól sem. Schuller a háztartásban 16 besorolást sorol fel, a házi cselédség létszáma 30–40 fő körüli lehetett. Ezek egy része biztosan a hátsó, gazdasági udvar épületeiben lakott, mások, különösen a kormányzó személyi szolgálatát ellátók bizonyosan a főépület udvari szárnyaiban. A '80-as évek során a Brukenthal életében bekövetkezett változásokkal: felesége halálával, a kormányzói székéből való távozásával nyilvános kötelezettségei is zsugorodtak, a gyűjtemények fejlesztése és rendezett fölállítása pedig nagyobb szerepet kapott. A gyűjtemények a melléklakosztályok terhére növekedhettek.

10 Schuller, *i. m.*, II., 285–296. Schuller adatainak legfontosabb forrása: Hochmeister, Martin: *Versuch eines allgemeinen Handlung-Gewerbs und Reisekalenders von Hermannstadt auf das Jahr 1790*. Hermannstadt 1790.

11 A szobák használatának módját egy 1803 körül készült inventáriumból ismerjük (Brukenthal múzeum könyvtára CD 1–51 nr. 208 f. 44–52, Ms. nr. 89): Az első emeleti főhomlokzati szobák balról jobbra:

„Im Zimmer vom Visit Zimmer rechts dem Klebergischen Hause zu; 2. Im Visit Zimmer vom Saale rechts; 3. Im Saal; 4. Im Visit Zimmer vom Saale links; 5. Im Cabinet auf der Schimertischen Seite; 6. Im Schlafzimmer”

12 A tapéta egyes részleteit ma az 1967-ben készült, jól sikerült másolat pótolja.

13 Schuller, *i. m.*, II., 275.

14 Forrása: Ovidius: *Metamorphoses*. XI. 160–179.

15 Narcissus (*Metamorphoses*. III. 339–510.); Clytie (uo. IV. 256–270); Endymion és a hold (*Ars Amatoria*. III. 83.); Arion megmenekülése (*Fasti*. II. 113.).

16 Bernard Picard: *Musen-Tempel*. Amsterdam 1733. XV. t.: Clytia; XVI. t.: Endymion; XXXIX. t.: Narcissus; XL. t.: Arion. (Biblioteca Muzeului Brukenthal Sibiu, inv. VV, 847.)

17 Gottfried Edler von Rotenstein: „Reisen durch einen Theil des Königreichs Ungarn, im 1763sten und folgenden Jahre”, in:

Johann Bernoulli: *Sammlung kurzer Reisebeschreibungen*, Berlin 9 (1783) 237–298 és 10 (1783) 187–225; uő: „Lustreise von Pressburg nach Bruck an der Leitha und nach Trautmannsdorf in Oesterreich”, in: uo. 10 (1783) 227–253; uő: „Lustreise durch Oesterreich und Mähren nach Brünn im September 1782”, in: uo. 12 (1783) 239–314; és uő: „Reisen nach Wien und in die umliegende Gegend, in den Jahren 1781–1783”, in: uo. 13 (1784) 1–94; 14 (1784) 41–96.; és uő: „Beschreibung der Insel Schütt”, in: uo. 15 (1785) 159–178.; valamint uő: „Eine kleine Reise nach Baden (1784)”, in: uo. 16 (1785) 225–236. Vö.: G. Györfly Katalin: *Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon. Idegen utazók megfigyelései*. (Művészettörténeti füzetek 20.) Budapest 1991. és H. Balázs Éva: „Ki volt Rotenstein? Egy forrás azonosítása”, *Ars Hungarica* 15 (1987), 2. 133–138.

18 A csesemő Hercules megfojtja a Juno rábocsátotta kígyókat; megöli a nemeai oroszlánt; a lernai hydrát; a stymphalosi tó óriás madarait; a keryneai szarvast; az erymanthosi vadkant; megmenti Hesionét a tengeri szörnytől; legyőzi a Cerberust; az óriás Antaeust; elrabolja a Hesperisek aranyalmáját; legyőzi Achaolust (forrás: Ovidius *Metamorphoses* IX.1–97); a tizenkettedik kép Hercules oszlopait ábrázolja.

19 *Musen-Tempel*. Amsterdam 1733. Fol. XXIV.: Acheolus; XXV.: Küzdelem a lernai hydrával.

20 *Pierres Antiques gravées de Bernard Picard*. Amsterdam 1724. XXXI. tábla. (Biblioteca Muzeului Brukenthal Sibiu inv. VV, 973.)

21 *Temple des Muses*. Amsterdam 1733; Ovidius: *Metamorphoses*. Amsterdam 1732. Mindkettőre vö.: Zsindely Endre: „A péceli Ráday kastély”, *Művészettörténeti Értesítő* 4 (1956) 262. és 140.j.

22 Biblioteca Academiei Romane, Cabinetul de stampe (Bukarest) inv. St. Ag. III. 375.

23 Steademan, D. W.: *Abraham van Diepenbeck. Seventeenth Century Flemish Painter*. Ph. D.-dolgozat, Princeton University 1973, 44–45., 46–47., 55–56.

24 A kicsiny szoba 1785 telére datálható hiteles alaprajzán az ajtó még nem szerepel.

25 A Samuel Brukenthal-lal kapcsolatban lévő festők közül a welsi Anton Steinwald a nagyszabású főtéri katolikus templom oltárképeinek (1774) festője volt. Brukenthal feleki (Freck, ma: Avrig) kastélyának nagytermébe, a tájakat ábrázoló falképeket (1776) Steinwald és Daniel Knobloch festette (vö.: Sigerus, Emil: *Vom alten Hermannstadt*. Sibiu 1922. I., Sibiu 1923. II., 101.). Két évvel később, Steinwald a kormányzó szobai kerti lakában, mázoló munkáknak nevezhető egyszerűbb feladatokat teljesített, és ugyanott két helyiséget, egy előlő szobát és egy kis kabinetet is kifestett (ASS, Cd 1–51.

nr. 90, f.1. és 16.) Steinwald 1786-ban halt meg Szebenben. Johann Krempels festő nevét 1786-ban említik először a szebeni Szt. András szabadkőműves páholy tagjaként (vö.: von Ziegler, Ferdinand: „Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas zu den drei Seeblättern in Hermannstadt”, AVSL. 1876, 81.). Krempels 1799-ben a Brukenthal palota hátsó keresztoszárnyában a második emeleti nagyterem tisztán dekoratív kifestését készítette el, Franz Neuhauser d. Jung. rajzai alapján (Sigerus, E.: „Beiträge zur Geschichte der Baron Brukenthalisches Gemäldegalerie”, *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*, V, 1935, 31.). Neuhauser 1790-ben említik először Szebenben, falképei nem, kisméretű festményei viszont jól ismertek; a Brukenthal múzeum is több képét őrizi. Johann Martin Stock kitűnő arcképfestő volt, aki két oltárképet is készített és rajzai sem ismeretlenek; Stock volt Brukenthal gyűjteményének őre és restaurált is Brukenthal számára.

26 A belső fűtési kályhák újdonságnak számítottak. Rosemarie Franz 1750 tájáról közli az első ilyen kályhát (*Das Kachelofen*. Graz 1981. 507., 508. kép), de a rendszer oly lassan terjedt, hogy a Brukenthal-féle kályhák tekintendők az első ismert belsőfűtésű cserépkályháknak Magyarországon, illetve Erdélyben.

27 ASS, B 1-51, nr. 102., f.6. Papír, lavírozott tus, 388242 mm (a papír vízjegye: HERMANNSTADT)

28 A rajzok a főnti felsorolás sorrendjében:

ASS, B 1-51, nr. 102 f.25.13. – papír, grafit, 366x167 mm (a papír vízjegye: HONIG); uo., f.22. – papír, grafit, 320x163 mm (a papír vízjegye: HONIG); uo., f.21. – papír, lavírozott tus, 270x112 mm.

29 ASS, B 1-51, nr. 102. f.19. – papír, lavírozott tus 207x112 mm.; uo. f.22. – papír, tus, 262x97 mm.; uo., f.20. – papír, tus, 327x113 mm (a papír vízjegye: HONIG); uo., f.24. – papír, tus, 290x116 mm (a papír vízjegye: C et I HONIG); uo., f.18. (két kályha rajza egy lapon!) – papír, lavírozott tus 232x334 mm (a papír vízjegye: ORLATH); uo., f.27. – papír, lavírozott tus, 296x126 mm (a papír vízjegye: HONIG); uo., f.28. – papír, lavírozott tus, 330x130mm (a papír vízjegye: HONIG); uo., f.26. – papír, lavírozott tus, 333x160 mm.

30 ASS, CD 1-51 nr.33. f.10.

31 ASS, CD 1-51 nr.33. f.13.; 14.; 15.

32 „Maria Anna Blaicherin verwittibte Bürgl. Haffner Maisterin” 1769-ben egy Camin Ofen-t, 4 fehér kályhát, 2 további kályhát készített a bárónak Erdélybe egyenként 70 forintért; egy fehér Kasten Ofen-t 60., 4 Meergüne Ofen-t egyenként 16 forintért. Számlája a vas- és sárgaréz alkatrészekkel együtt 749 forint 42 krajcárt tett ki (AAS, CD 1-51 nr. 33 f.12). Ezeket a kályhákat legénye, Andreas Hintreger állította föl, aki 1769. október 5-én utazott el Bécsből, és 1770. január 6-ig dolgozott Brukenthal szá-

mára (AAS, CD 1-51 nr. 33 f.33).

33 Franz, R., i. m., 143., 123. j. Franz – C. Dexler nyomán – Johann Bleich-nek nevezi a kályhámestert. Ez a névváltozat bizonyára az frott forrás hibás olvasatán, talán egy rövidítésjel fölismerésének hiányán alapszik.

34 Perger, Richard: *Das Palais Esterházy in der Wallnerstrasse zu Wien*. Wien 1994. 34.

35 Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: *Sopron és környéke műemlékei*. Budapest 1956. 198.

36 MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Levéltára, Valkó Arisztid céduái a MOL Eszterházy család hercegi ágának levéltárából: No.1030; 3188; 3189; 3193; 3194.

37 Bielz, Julius: „Kunsttischler Johann Bauernfeind und seine Arbeiten”, *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum* 7 (1938), 19–25.

38 ASS, B 1-5. nr.102 f.33. – papír, lavírozott tus 458x360 mm (a papír vízjegye: HONIG). A lapon négy rajz van, ezek közül kettőt közlünk; fölirataik a következők: „die Midter roßeten oder luster in den Ball”; „der außere lufter in der Ball welliche alle zwey Stock ßeind”. A másik két rajz a „die lange finstere Gang” és a „forhauß vor dem Ball” stukkóinak terve. A lap hátiratán Bielz jegyzete található, miszerint a stukkóterv föliratainak írása Bauernfeind sajátkezű számláinak írásával azonos.

39 Schuller, i. m., 257., 95. j. Taufer kárpitosmunkájáról további adatok: ASS, CD 1-51.nr.51.; 83.; 84.

40 Sigerus, i. m. (1923), II. 65.

41 A szobrász nevét a művészettörténeti feldolgozások hagyományja szerint „frjúk Hoffmayernek. A szebeni dokumentumok is többféle írásmódot rögzítenek. A szobrász két sajátkezű szignója Szebenben: „Simon Hoffmeyer”.

42 ASS, CD 1-50, nr.51. f.92:

„Heute zu Ende gesetzten Datum ist zwischen Ihro HochFreyherrl. Exzellenz Herrn Gubernator Baron von Brukenthal an Einen, und der Bildhauer Simon Hofmayer Andern Theils folgender Contract errichtet und das Portal veraccordiret worden, u. zwar

Imo. Verspricht letztgedachter Bildhauer, alle darbey Vorfallende Arbeit sowohl in seiner als auch Steinmetzer Arbeit von Grund aus, und nach dem Ihme vorgelegten Riß und Zeichnung zu verferdigen, und nicht alleine das Wappen und 2. Säulen, sondern alles übrige gut, sauber und tüchtig, so wie es die Bau Ordnung erfordert ohne Fehler herzustellen. Vorzogen

2.do Sr.Exzell. versprechen diesen die Steiner, nicht allein die harten, sondern auch das noch zurückbliebene Wappenstück samt Vasen Steiner von Clausenburg hie her auf dem Platz zu liefern, und solchen vor die gantze Arbeit, Vier Hundert Rhf zu zahlen. Auch bei den Aufsetzen solches durch dero Maurer und Handlager samt den Bley und

Eyßen werde setzen zu laßen, wobey Er aber Hn Bildhauer jedes mahl selbst gegenwärtig seyn soll und muß, und nach Proportion seiner Arbeit zu verschiedenen mahlen a Conto etwas empfangen wird, zum Anfang aber oder drauf gabe seiner Arbeit 50. Rhf [empfangen] haben soll, und die gänzliche Bezahlung nach vollgebrachter und gut herrgestellter Arbeit zu empfangen hat./ Hermannstadt den 10ten August 779./ Simon Hoffmeyer Bildhauer mp.

[Későbbi melléjegyzések:]

„A.1779 [empfangen] den 22ten August empfangen die mir oben versprochene 50 Rhf. als ein Vorschuß zu meiner aufzufertigender Arbeit/ Simon Hoffmeyer Bildhauer/ den 20 8ctob: a conto empfangen 20 fl den 14 Novemb: abermahl bhar 10 fl den 18 Dec.: a conto empfangen 10 f [áthúzva: vial] [...]lon di 2 Wasi steiner 4fl 1780 den 10 Mai a conto 10 f / den 7 Juni a conto 40 f in August dto 60”.

43 Georg Theil, Brukenthal intendánsa, 1785. június 1-én szerződött Anton Hertzum kőfaragóval egy kapu elkészítésére (ASS, CD 1-51. nr. 37. f.198-199). A szerződés összege 200 forint volt, a munkát 1786. január 31-én fejezték be. Schuller és az ő nyomán Sabáu, a Brukenthal palota hátsó szárnyán lévő atlaszos kaput e szerződéshez kötötték, és úgy vélték, hogy enek a kapunak a kőfaragómunkáit Hertzum, az atlaszokat pedig Hoffmayer készítette. Véleményüket a szerződésen kívül arra alapozták, hogy ismert Theilnek az az 1785. február 4-én frott levele Brukenthalhoz, melyben az intendáns beszámol hat oszlopő és három oszlop elkészültről, valamint arról, hogy „a szobrász járan-

dóságát teljesen kifizette”. Tekintve azonban, hogy az atlaszos portál 1785. november 23-án már készen állott (lásd Sigerus, i. m. (1923), I., 62), úgy véljük, hogy Hertzum szerződése nem az atlaszos portálra vonatkozott.

44 A többször idézett kalendárium tanúsága szerint, Simon Hoffmayer 1790-ben Brukenthal báró szebeni házában lakott.

45 ASS, B 1-5 nr. 102. – Papír, lavírozott tus, 321226 mm. Főirata: „dise Figur sambt den bostament kan mit 3 Wägen gefiert werden, / wan solche seine Exelentz besorgen so werd ich die gehörige Stein/ um 7 Tucaden schaffen, unt vor dem schon berufen brief diese arbeyt sambt der Steinmetz/ arbeyt wie auch die Stocketorte arbeyt ober der figur wie hier gezeichnet herstellen, doch one den unteren staffel welcher von fogaraser stein gemacht sol werden.”. [Hátirata:] „In den Hermanst' Garten”. [Alatta Bielz jegyzete:] „Auffallend Handschift des Bildhauers Simon Hoffmayer. Bielz.”.

46 Nicolae Sabău: *Sculptura barocă în România*. Bucuresti 1992. 57-60. A szebeni domborművek stílusa a gyulafehérvári székesegyház főoltárának domborműveihez áll legközelebb – ezeket Hoffmayer 1783-ban készítette. Ez a stílári rokonság a Brukenthal palota ovális domborművein a befoglaló forma és az ábrázolás viszonyában, a csoportfűzésben és az egyes alakok formálásában éppúgy megragadható, mint a redők, fák, bokrok, talaj és felhők alakításának módjában.

47 B. Nagy Margit: „Hoffmayer Simon szobrász élete és munkássága”, in: *Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest 1977. 94-112.

ALEXANDRU AVRAM – FERENC DÁVID: INTERIEURS IM PALAST BRUKENTHAL ZU HERMANNSTADT

Den Palast Brukenthal, das ansehnlichste Gebäude des Großen Rings von Hermannstadt (Nagyszombat, Sibiu, Siebenbürgen), ließ Baron Samuel Brukenthal (1723-1803), – zwischen 1777 und 1787 „Gubernator” –, d.h. Statthalter von Siebenbürgen, erbauen. Der Bau wurde in zwei Abschnitten aufgezogen, und zwar auf je zwei zu verschiedenen Zeitpunkten erworbenen Grundstücken. (Zur Baugeschichte des Palastes s. G.A. Schuller, *Samuel von Brukenthal*, München 1964, Bd. 2.)

Der Palast beherbergte verschiedene Sammlungen des Barons (eine Bibliothek, eine Bildergalerie, ein Archiv sowie ein Münz- und ein Mineralienkabinett), welche spätestens seit den 1780er Jahren öffentlich gewesen sein sollen. Diese Sammlungen entstanden beinahe gleichzeitig mit der Telekischen Bibliothek zu Marosvásárhely (Tirgu Mures, Rumänien) und dem sog. *Batthyaneum* in Karlsburg (Gyulafehérvár, Alba Julia, Rumänien) und wurden mit der Absicht gegründet, durch sie die sächsische Landeskunde zu befördern und somit im von mehreren Nationalitäten bewohnten Siebenbürgen zur Erhebung der sächsischen Kultur und Wissenschaft beizutragen.

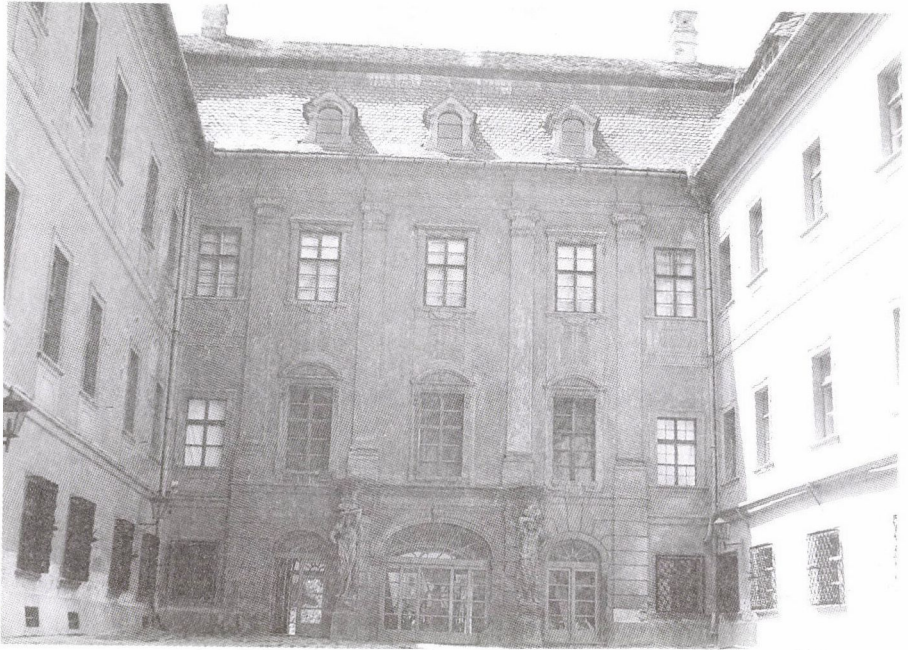
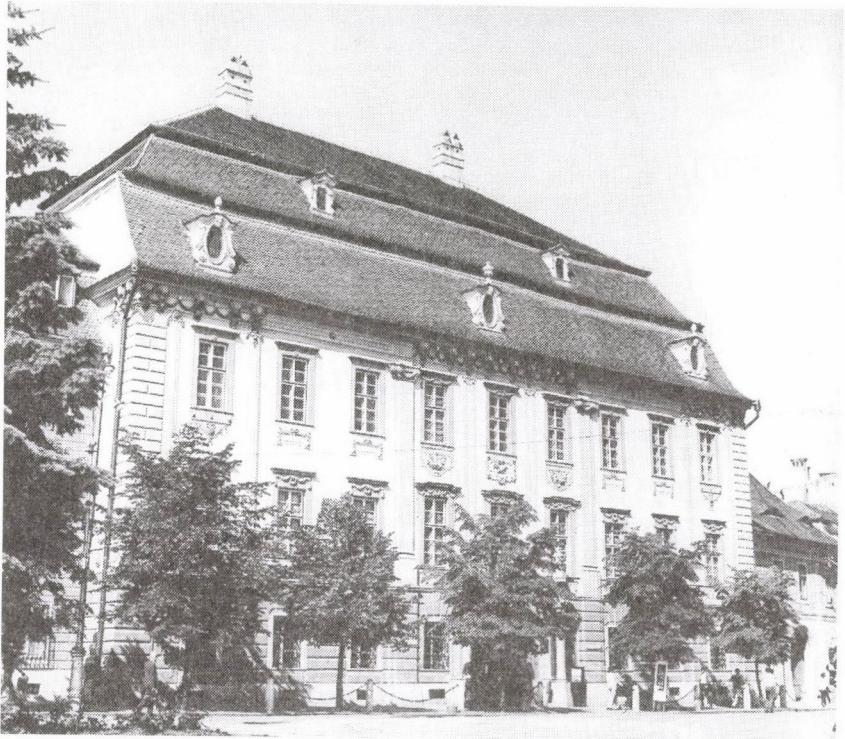
Die gemeinnützige Funktion des Baus läßt sich in dessen Anordnung erkennen, in dem die Sammlungen durch selbständige Treppenanlagen zugänglich waren.

Der Baron und seine Frau bewohnten jenen Flügel des Baus im ersten Stock, der auf den Ring ging. Darüber, im zweiten Stock, befanden sich die Bibliothek und, im Hinterflügel, die Bildergalerie und weitere Sammlungen. In den beiderseitigen Seitenflügeln der oberen Geschosse waren weitere Appartements sowie Gästezimmer zu finden.

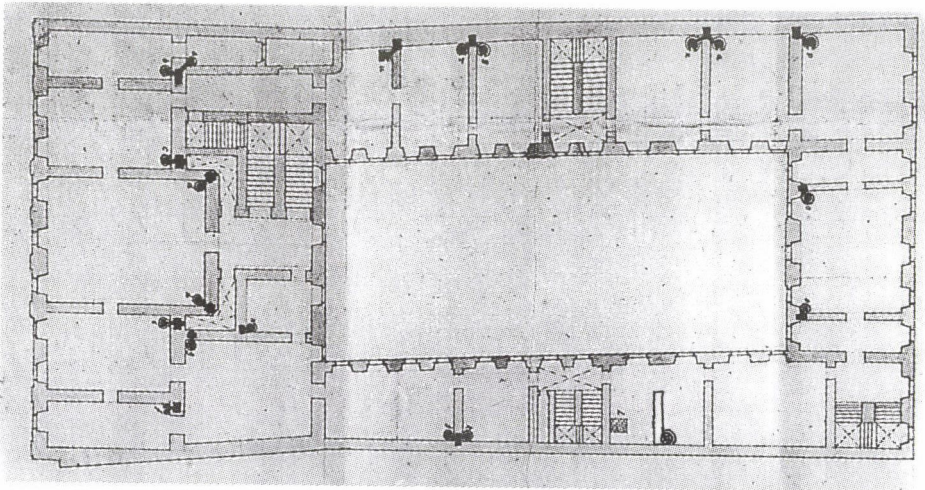
Die aufwendigsten Räume waren die des Barons und seiner Frau im ersten Stock. Hier waren die Wände im mittleren großen Saal mit seidener Tapete, in den beiderseitigen Visitenzimmern mit rotem Damast, in den Eckkabinetten mit orientalisierender Papiertapete bedeckt. Über den Türen und Fenstern hat man Holzreliefs angebracht, die einem klaren ikonographischen Programm folgten: die Reliefs im Schlafzimmer stellten die vier Jahreszeiten dar, die des grossen mittleren Saals zeigten Musikinstrumente (im Einklang mit dem regelmäßig dort gehaltenen sog. *Collegium Musicum*), während in den Visitenzimmern Ovidische Szenen und in den Eckkabinetten chinesische Figuren zu sehen waren. Einem der Eckkabinette wurde kurz nach 1785 ein kleines Seitenzimmer angeschlossen, welches mit den Zwölf Werken des Herkules nach Ovid *en grisaille* ausgemalt wurde. Die Reliefs und die Wandmalereien wurden von Hermannstädtischen Meistern nach der Vorlage von Stichen aus verschiedenen Werken Bernard Picards gefertigt, die in der Brukenthalschen Bibliothek auch heute noch vorhanden sind.

Aufgrund archivalischer Angaben und stilkritischer Überlegungen ist es anzunehmen, daß der Meister der Holzreliefs sowie des Haupttors Simon Hoffmeyer, ein von Klausenburg (Kolozsvár, Cluj, Rumänien) stammender Bildhauer war, der zugleich auch für die Innenausstattung des Palastes zuständig gewesen sein soll. Im Archiv befinden sich von ihm einige Zeichnungen von Öfen und ein signierter Entwurf zu einem Lüster. Von den insgesamt vierzehn im Archiv befindlichen Zeichnungen von Öfen sind einige mit bestehenden Öfen in den Räumen zu identifizieren.

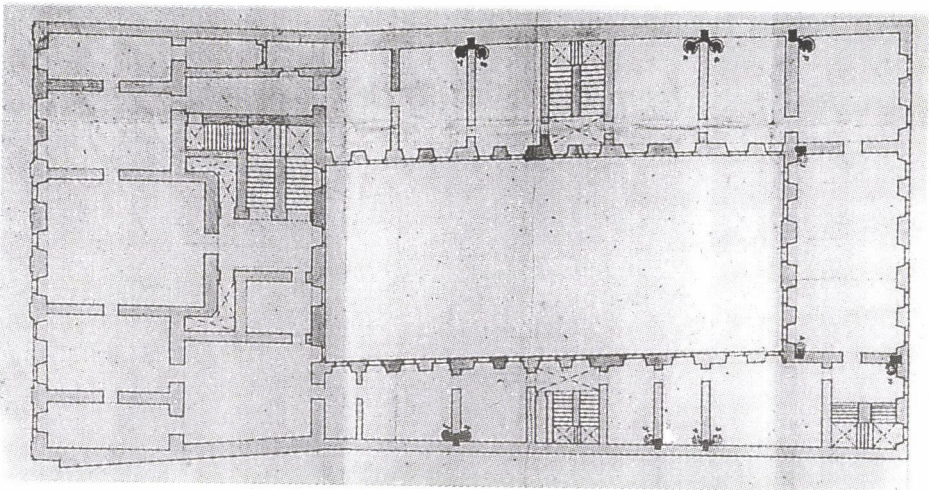
Außer dieser schönen weißen Öfen sind im Palast drei weitere, früher entstandene Rokoko-Öfen zu finden, die wahrscheinlich aus der Wiener Bleicher-Werkstatt stammen. Der 1768 verstorbener Johann Bleicher, der für die Ausführung der von Donato Felice d'Allio entworfenen Öfen des Kaistertrakts des Klosterneuburger Stiftes zuständig war, lieferte Öfen für den Palast Esterházy an der Wiener Wallnerstraße, für das Rathaus von Sopron (Ödenburg) und für den Schloß Eszterházy in Fertőd. Unter der Leitung von Bleichers Wittwe lieferte die Werkstatt nach 1768 Öfen nach Eisenstadt (Kismarton, heute: Österreich) für die herzoglichen Esterházy's sowie nach Siebenbürgen für Baron Brukenthal.

37. A nagyszebeni Brukenthal palota

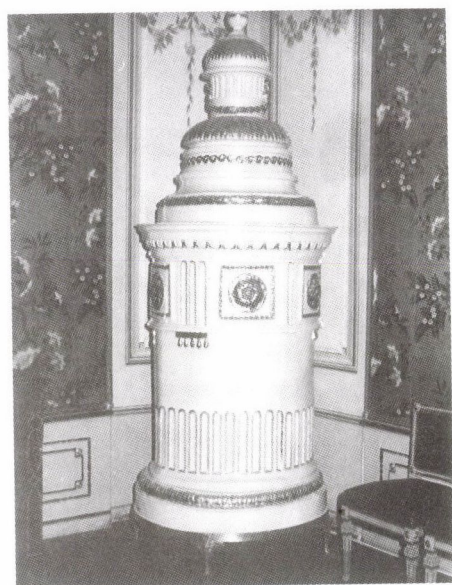
39. A palota első emeleti alaprajza

40. A palota második emeleti alaprajza

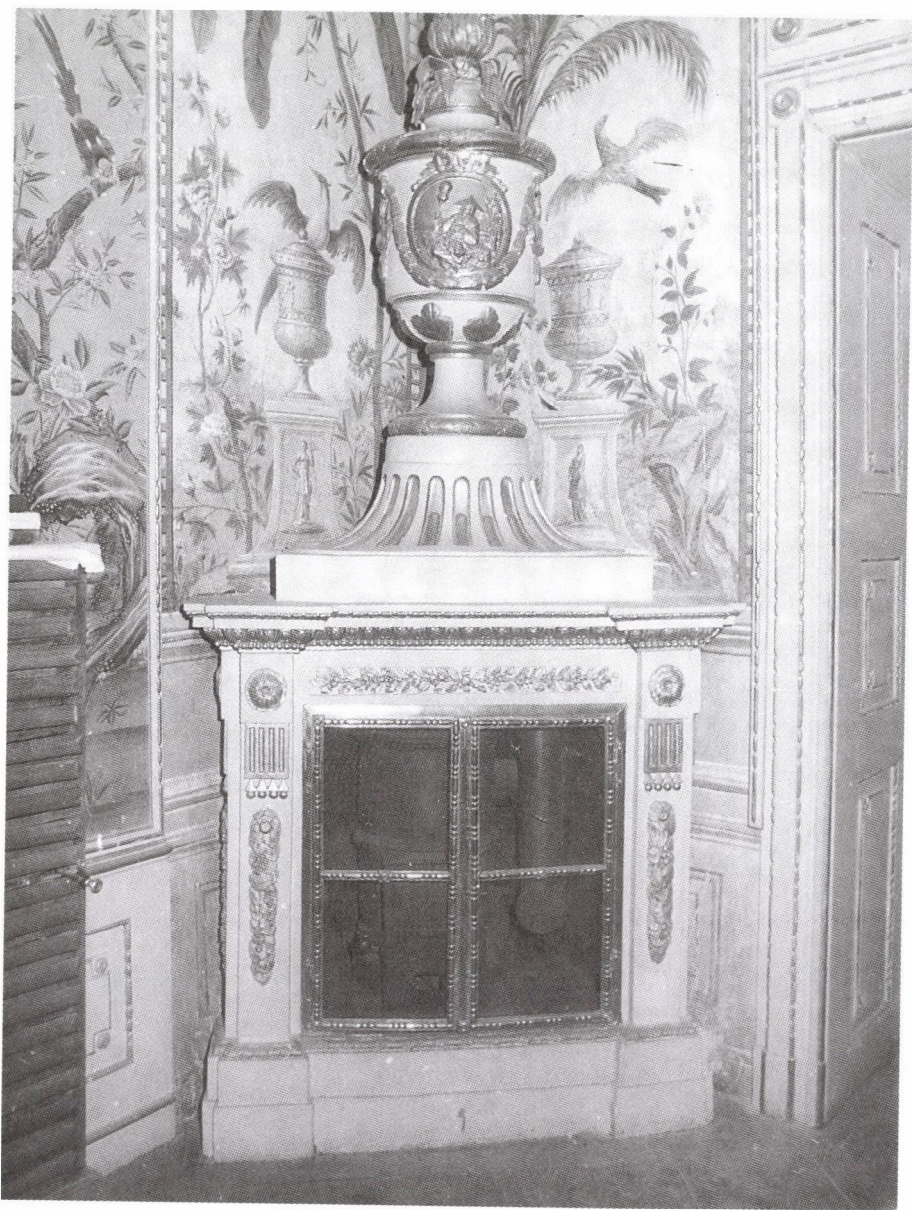
41. A palota első emeleti középső terme

42. Az első emeleti középső terem egyik kályhája

43. Az egyik első emeleti kéttablakos fogadószoba részlete

44. Az első emeleti jobb oldali sarokkabinet sarka, cserép kandallóval

45. Simon Hoffmayer(?): A részeg Bacchus szilénoszokkal és bacchánsnőkkel. Aranyozott fa dombormű.

46. Simon Hoffmayer(?): A gyermek Bacchus és amorettek menete. Aranyozott fa dombormű.

47. Simon Hoffmayer(?): Arion megmenekülése. Aranyozott fa dombormű.

48. Arion megmenekülése. Metszet Bernard Picard *Musen-Tempel* című könyvéből.

49. Simon Hoffmayer(?):
Kínai figura. Aranyozott
fa dombormű.

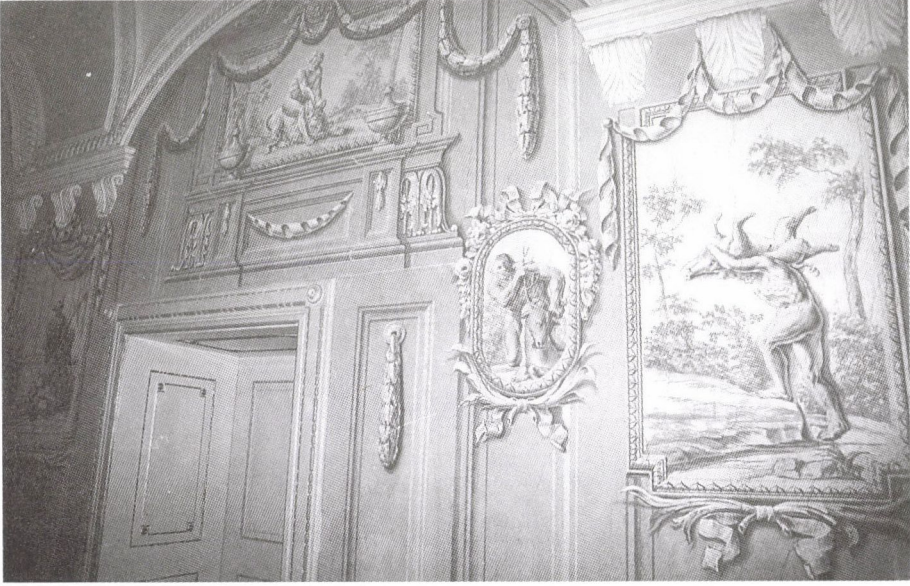
50. Simon Hoffmayer(?):
Dombormű kínai figurá-
val. (A 44. képen látható
cserépkandalló részlete.)

51. Simon Hoffmayer(?): Oboázó kínai. Aranyozott fa dombormű.

52. A Herkules-szoba

53-54. A Herkules-szoba

55. Herkules és Antaeus harca. Falkép a Herkules-szobában.

56. Herkules küzdelme a lernai hydrával.
Falkép a Herkules-szobában.

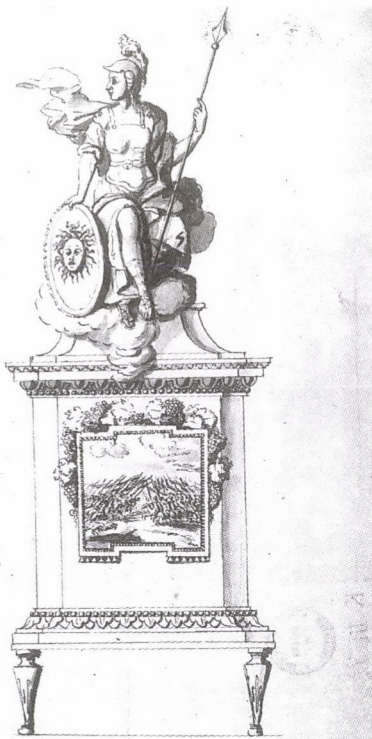
57. Herkules küzdelme a lernai hydrával.
Metszet Bernard Picard *Musen-Tempel*
című könyvéből.

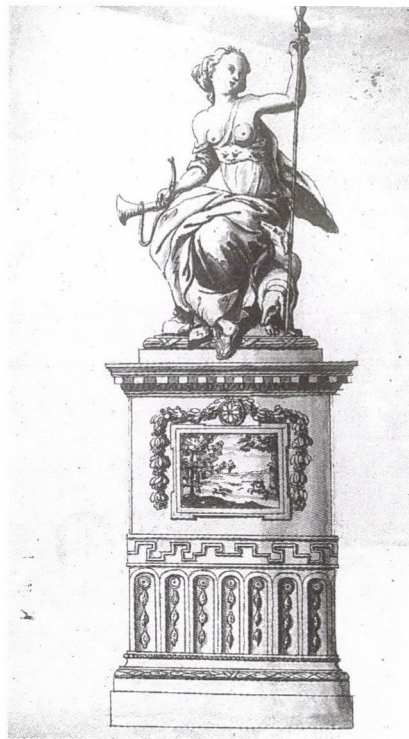
58. Herkules harca Cerberussal. Falkép a Herkules-szobában.

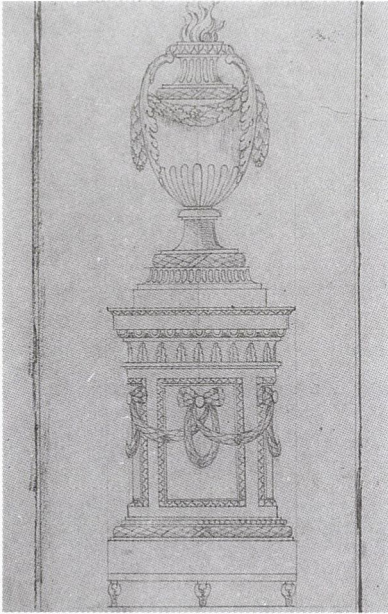
59. Herkules harca Cerberussal. Metszet a *Pierres Antiques gravées de Bernard Picard* című könyvből.

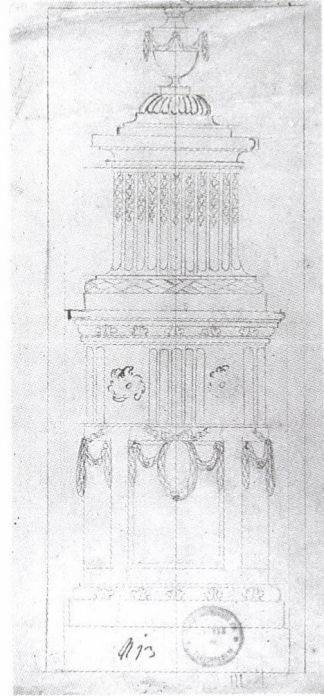
60. Simon Hoffmayer(?): Bellona szobrával díszített cserépkályha terve. (ASS, B 1-51, nr. 102. f. 6.)

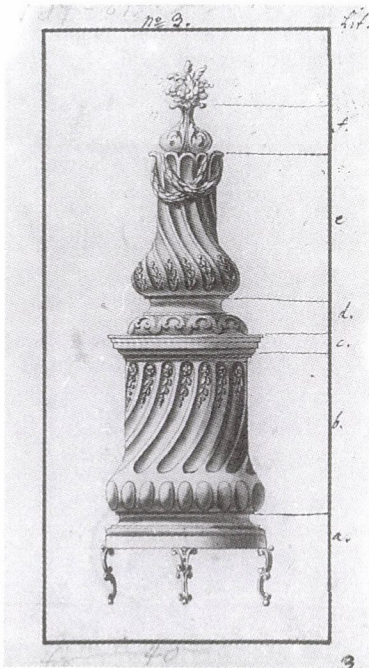
61. Simon Hoffmayer(?): Diana szobrával díszített cserépkályha terve. (ASS, B 1-51, nr. 102. f. 5.)

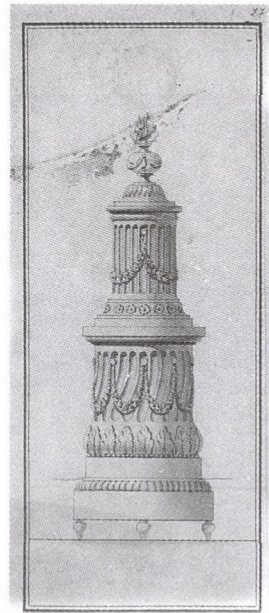
62. A fogadószoba cserépkályhájának terve.
(ASS, B 1-51, nr. 102. f. 12)

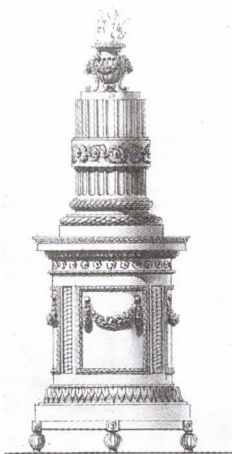
63. Cserépkályha terve. (ASS, B 1-51, nr.
102. f. 20.)

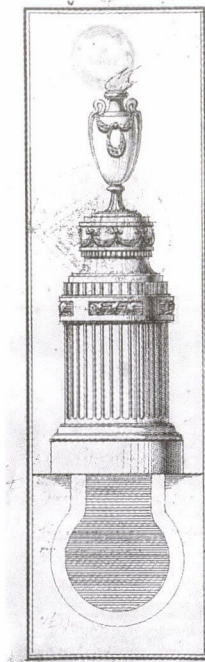
64. Cserépkályha terve. (ASS, B 1-51, nr.
102. f. 19.)

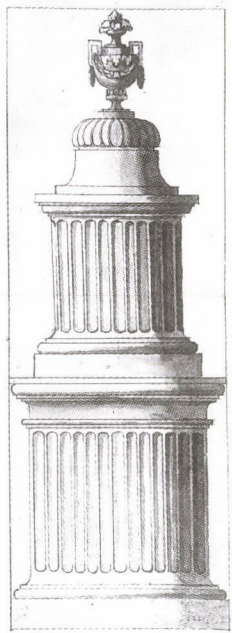
65. Cserépkályha terve. (ASS, B 1-51, nr.
102. f. 12.)

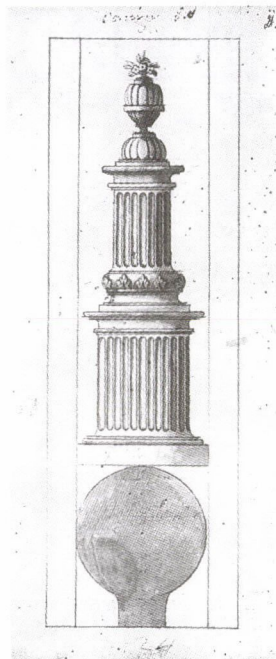
66. Cserépkálya terve. (ASS, B 1-51, nr. 102. f. 18.)

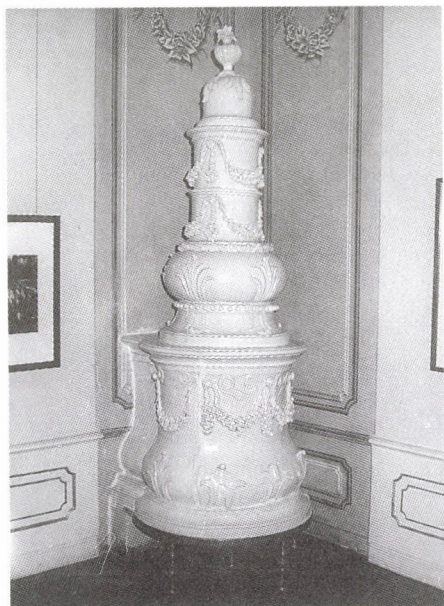
67. Cserépkálya terve. (ASS, B 1-51, nr. 102. f. 24.)

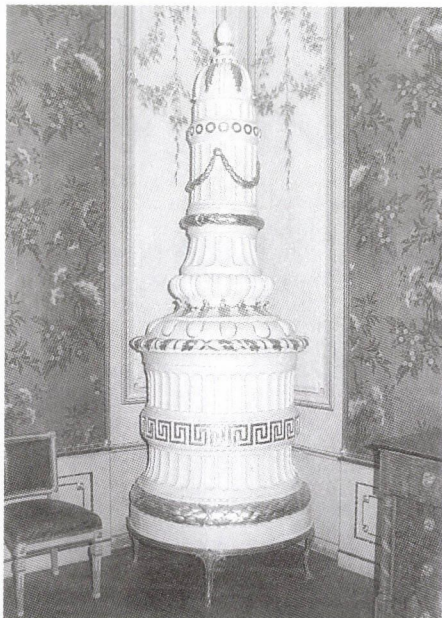
68. Cserépkálya terve. (ASS, B 1-51, nr. 102. f. 18.)

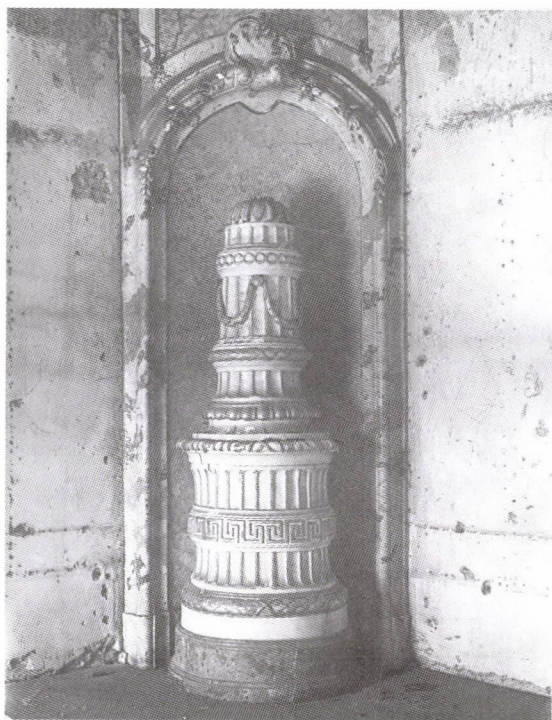
69. Az öltözőszoba cserépkályhájának terve. (ASS, B 1-51, nr. 102. f. 21.)

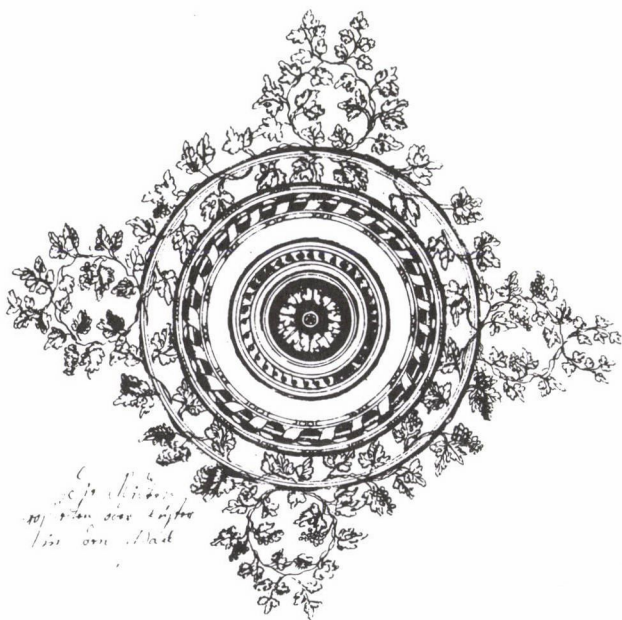
70. Cserépkályha a palota második emeletén

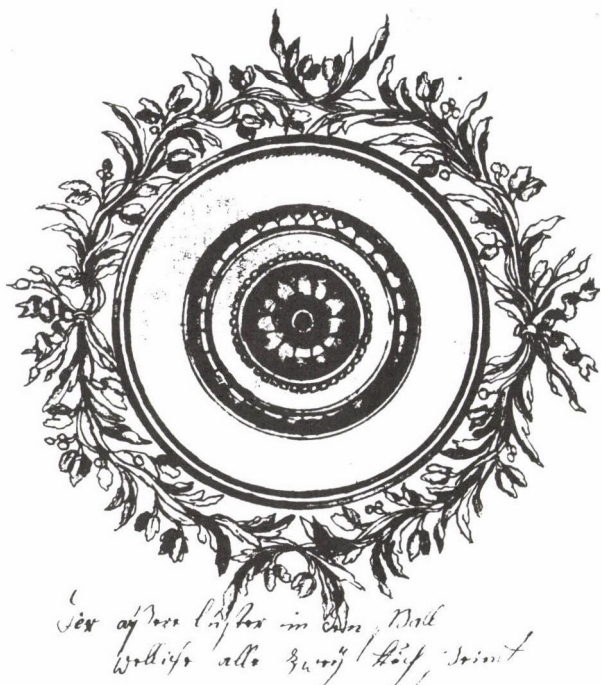
71. Az első emeleti középső terem másik kályhája

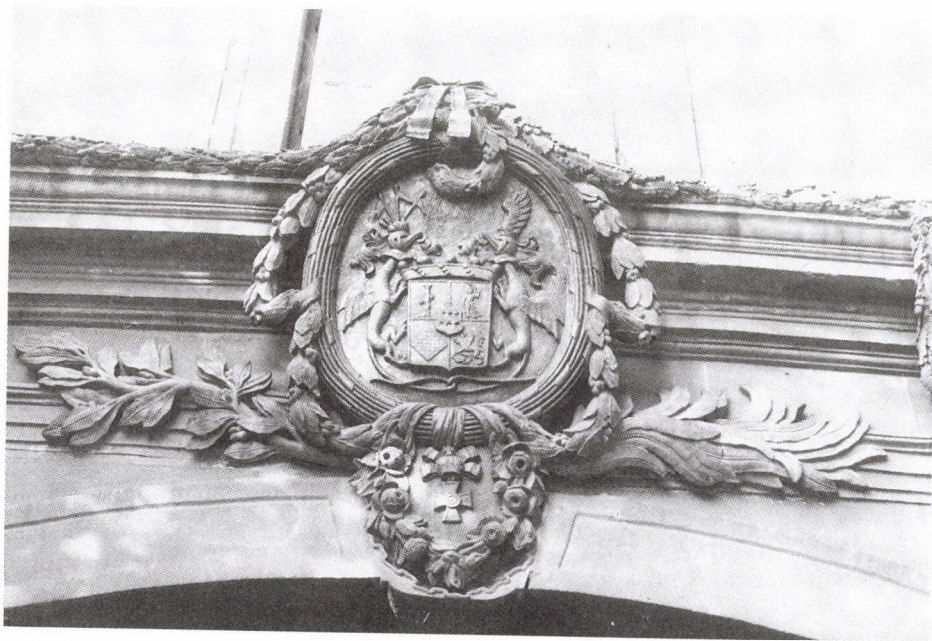
72. Johann Bleicher műhelye(?): Cserépkályha a fertődi Eszterházy kastélyban

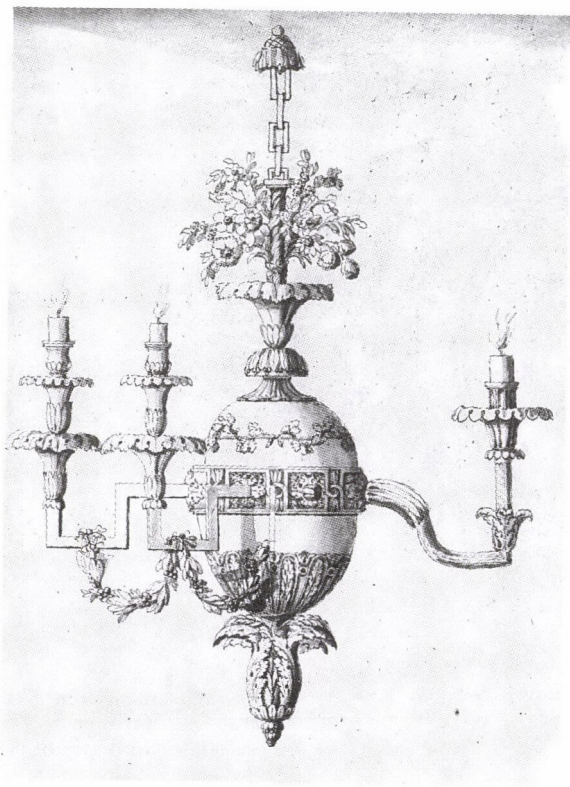
73. Johann Bauernfeind: Az első emeleti szalon közép-ső stukkódíszének terve. (ASS, B 1-5. nr. 102. f. 33.)

74. Johann Bauernfeind: Az első emeleti szalon szélső stukkódíszének terve. (ASS, B 1-5. nr. 102. f. 33.)

75. Simon Hoffmayer: Samuel Brukenthal címere. Részlet a palota főkapujának keretéről, 1779.

Hoffmayer Simon

Ortola Nagy

77. Simon Hoffmayer szignója a csillárterven

76. Simon Hoffmayer: Csillárterv. (ASS, B 1-5, nr. 102. f. 10.)

Diese Figur samt den Capament kann mit 3 Figuren gefest werden, wenn solche seine Exzellenz
 beizogen so wird ich die geförigste sein im > theil zu schaffen, und vor im selben besten Ort diese
 anrichte samt der Kammern abricht wie auch die Hochzeit abricht aber die Figur wie für
 gegengrund festeln, das nur im rückeren stoffe welche non fozarant sein gemacht sol werden.

78. Simon Hoffmayer: Terv a Belvederei Apollo másolatának elhelyezéséhez. (ASS, B 1-5 nr. 102. f. 4.)

